DEGRADATSIYAGA UCHRAGAN YERLAR. SURXONDARYO VILOYATIDA DEGRADATSIYAGA UCHRASH SABABLARI

Termiz Davlat Universiteti Ekologiya yo'nalishi 2-kurs Magistranti
Qilichova Muxlisa Abdisoat qizi

Kirish. Yer resurslari jamiyat taraqqiyotining muhim asoslaridan biri hisoblanadi. Qishloq xo‘jaligi rivojlangan hududlarda yer unumdorligi aholining turmush darajasi, oziq-ovqat xavfsizligi va iqtisodiy barqarorlikni ta’minlovchi asosiy omil bo‘lib xizmat qiladi. So‘nggi yillarda butun dunyoda yer degradatsiyasi muammosi keskinlashib bormoqda. Aholi sonining ko‘payishi, tabiiy resurslardan haddan tashqari foydalanish, iqlim o‘zgarishi va noto‘g‘ri xo‘jalik yuritish tizimi natijasida katta maydonlarda unumdorlik pasayib bormoqda.

YER DEGRADATSIYASI TUSHUNCHASI VA NAZARIY ASOSLARI

Yer degradatsiyasi tushunchasi

Yer degradatsiyasi — bu tuproqning fizik, kimyoviy va biologik xususiyatlarining yomonlashuvi natijasida uning unumdorligi pasayish jarayonidir. Degradatsiya tabiiy va antropogen omillar ta’sirida sodir bo‘ladi.

Yer degradatsiyasining asosiy shakllari

Yer degradatsiyasi quyidagi shakllarda namoyon bo‘ladi:

- suv eroziyasi
- shamol eroziyasi
- sho‘rlanish
- cho‘llanish
- biologik degradatsiya

Surxondaryo viloyatida ushbu jarayonlarning deyarli barchasi uchraydi.

SURXONDARYO VILOYATIDA YERLARNING DEGRADATSIYAGA UCHRASH SABABLARI

Noto‘g‘ri sug‘orish tizimlari

Sug‘oriladigan yerlarda suvdan me’yoridan ortiq foydalanish yer osti suvlarining sathini ko‘tarib, tuproq sho‘rlanishiga olib keladi. Bu holat Surxondaryo viloyatida keng tarqalgan muammolardan biridir.

Qishloq xo‘jaligining intensivlashuvi

Bir xil ekinlarni ketma-ket ekish, tuproqni dam oldirmaslik va mineral o‘g‘itlardan me’yoridan ortiq foydalanish tuproq strukturasi buzilishiga olib keladi.

Yaylovlardan haddan tashqari foydalanish

Chorva mollarining soni yaylov sig‘imidan oshib ketishi natijasida o‘simlik qoplami yemiriladi va eroziya jarayonlari kuchayadi.

Iqlim o‘zgarishi ta’siri

Qurg‘oqchilikning kuchayishi va haroratning oshishi cho‘llanish jarayonlarini tezlashtirmoqda.

SURXONDARYO VILOYATIDA DEGRADATSIYAGA UCHRAGAN YERLARNING HOZIRGI HOLATI

Degradatsiya miqyosi

Hozirgi vaqtda viloyat hududining sezilarli qismi o‘rtacha va kuchli darajada degradatsiyaga uchragan. Ayniqsa, sho‘rlangan va eroziyaga uchragan yerlar salmog‘i ortib bormoqda.

Qishloq xo‘jaligiga ta’siri

Yer unumdorligining pasayishi qishloq xo‘jaligi hosildorligining kamayishiga, ishlab chiqarish xarajatlarining oshishiga olib kelmoqda.

Tuproq turlari va ularning degradatsiyaga moyilligi

Surxondaryo viloyatida yer resurslari quyidagi tuproq turlariga bo‘linadi:

1. **Bo‘z tuproqlar** – och jigarrang, sho‘rlanishga moyil, eng ko‘p tarqalgan tuproq turi. Sug‘oriladigan yerlar, qishloq xo‘jaligi maydonlarida hosildorlik pasayishining asosiy sababi.
2. **Sho‘rxok tuproqlar** – sho‘rlanish darajasi yuqori, tabiiy o‘simlik qoplami yetishmaydi. Sug‘orilgan yerlar uchun xavfli.
3. **O‘tloqi-alluvial tuproqlar** – tog‘ oldi vodiylarida joylashgan, suv resurslariga yaqin, eroziyaga nisbatan sezgir.
4. **Qumli tuproqlar** – shamol eroziyasiga juda moyil, o‘simlik o‘sishi qiyin.

Bu tuproqlarning har biri degradatsiyaga nisbatan turlicha sezgir: bo‘z tuproqlar sho‘rlanishga, qumli tuproqlar shamol eroziyaga, tog‘ oldi alluvial tuproqlar suv eroziyaga eng ko‘p uchraydi.

Sho‘rlanishning hozirgi holati

Sug‘orish tizimlari yetarli darajada ishlamasligi va yer osti suvlarining sathining ko‘tarilishi natijasida viloyatning ayrim hududlarida sho‘rlanish jarayoni keskinlashgan:

- **Sho‘rlangan maydonlar** – viloyatdagi sug‘oriladigan yerlarning 12–18% ga yetadi.
- **Tumanlar bo‘yicha tarqalishi:** Termiz va Denov tumanlari – yuqori sho‘rlanish, Boysun va Qumqo‘rg‘on – o‘rta darajada.
- Sho‘rlanish natijasida tuproqning fizik va kimyoviy xususiyatlari o‘zgarib, hosildorlik sezilarli darajada kamayadi.

Sho‘rlanish jarayoni ayniqsa **qayta ishlangan paxta maydonlari** va **intensiv sug‘oriladigan ekin yerlarida** kuzatiladi.

Eroziya jarayonlari

Suv eroziyasi va **shamol eroziyasi** viloyatda keng tarqalgan:

- Suv eroziyasi: Boysun tog‘ oldi hududlarida va Termiz vodiylarida, yomg‘ir va sug‘orish suvlarining tuproqni yuvishi natijasida chuqurlar, kanallar va eroziya shakllari paydo bo‘ladi.
- Shamol eroziyasi: Tekislik hududlari (Termiz, Sho‘rchi, Qumqo‘rg‘on) qumli va bo‘z tuproqlarda shamol ta’sirida siljish, qum ko‘chkilarining shakllanishi kuzatiladi.
- Natija: Tuproq qatlamining yuqori qismi yo‘qoladi, hosildorlik pasayadi, va o‘simlik qoplamasi yo‘qoladi.

Sug‘orish tizimi va yer osti suvlari

Viloyatda sug‘orish tizimi asosan kanal va quduq sug‘orish tizimlariga asoslangan. Hozirgi holat:

- Kanallar eski va samaradorligi past, suv tarqalishi teng emas.
- Yer osti suvlarining sathi ko‘tarilishi – sho‘rlanishni kuchaytiradi.

•Sug‘oriladigan yerlarning 20% drenaj va suv ta’minoti yetishmovchiligi tufayli degradatsiyaga uchragan.

Biologik degradatsiya

•Yaylovlardan ortiqcha foydalanish va chorva mollari ko‘payishi

•O‘simlik qoplamining yemirilishi

•Tuproqdagi organik modda miqdorining kamayishi Natijada, yer unumdorligi pasayadi va hududlarda biologik xilma-xillik kamayadi.

Ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlar

•Hosildorlik pasayishi: Bug‘doy, paxta, makkajo‘xori va sabzavot ekinlari hosildorligi kamayadi.

•Daromadning kamayishi: Qishloq aholisining moliyaviy holati yomonlashadi.

•Ishsizlik va migratsiya: Qishloq xo‘jaligi ishchilari ish o‘rinlarini yo‘qotadi, shahar va chet elga migratsiya ortadi.

•Ekologik xavf: Sho‘rlangan va eroziyaga uchragan hududlar landshaftni o‘zgartirib, tabiiy muvozanatni buzadi.

Monitoring va tiklash choralari

So‘nggi yillarda Surxondaryo viloyatida:

1. Geomexanizatsiyalashgan monitoring: Masofadan zondlash (satellit tasvirlar) orqali sho‘rlanish va eroziya maydonlari aniqlanmoqda.
2. Sug‘orish tizimlarini yangilash: Drenaj kanallari qayta tiklanmoqda, samarali sug‘orish texnologiyalari joriy etilmoqda.
3. Agrotexnika tadbirlar: Ekin almashinuvi tizimi, organik o‘g‘itlar, tuproq konservatsiyasi texnologiyalari.
4. Reforestatsiya va o‘simlik qoplami tiklash: Eroziyaga uchragan hududlarda daraxt va o‘tloq ekish ishlari olib borilmoqda.

XULOSA

Surxondaryo viloyatida yer degradatsiyasi murakkab va ko‘p omilli jarayon bo‘lib, u tabiiy sharoitlar va inson faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, degradatsiya jarayonlarining kuchayishi viloyatning ekologik va iqtisodiy barqarorligiga jiddiy tahdid solmoqda. Yer resurslaridan oqilona foydalanish va ilmiy asoslangan yondashuvlar degradatsiyani kamaytirishning muhim sharti hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO’YXATI

1. H.K.Karshibaev, F.B.Abduxoliqov Degradatsiyaga uchragan maydonlarni biologik rekultivatsiya qilish.

2. https://xabar.uz/uz/jamiyat/bmt-ozbekistonning-rezolutsiya

3. FAO. Land Degradation and Sustainable Land Management.

4. Ilmiy jurnal maqolalari va statistik to‘plamlar.